

Лука Мичета

КАРАЋОРЂЕ

БИОГРАФИЈА

Књига друга

Copyright © 2018, Лука Мичета
Copyright © овог издања 2018, ЛАГУНА

Илустрација на корицама

Народни музеј у Београду: Урош Кнежевић, *Карађорђе*,
19. век, литографија, 54 x 35,5 cm, инв. бр. 035_478

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Њ. К. В. кнегињи Јелисавети Карађорђевић,
чијим сам пријатељством и кумством почаствован*

Садржај

XI

Битка на Суводолу (13) • Битка код Кукутнице (17) • Битка код Лознице (19) • Бој на Чегру (21) • Теле-кула (31) • Нови бој код Делиграда (35) • Мисија Рада Вучинића код Наполеона (45)

XII

Српски захтеви Наполеону (57) • Преговори са Аустријом (64) • Случај аустријског конзула Паулића (75) • Опет Руси (79) • Оштра преписка Карађорђа и Добрњца (82) • Српски народ проклиње Русе (84) • Карађорђе против довођења Руса (92)

XIII

Почетак 1810. године (103) • Потчињавање Миленка Стојковића Карађорђу (107) • Скупштина од 13. маја 1810. (112) • Битка код Јасике (116) • Битка код Варварина (127) • Битка на Тичару код Лознице (133) • Карађорђе против русофила (137)

XIV

Претња руског генерала (145) • Коначни обрачун са Добрњцем и Стојковићем (154) • Протеривање војвода Петра Добрњца и Миленка Стојковића из Србије (161) • Милошева кривица (169) • Кутузов – нови руски командант на Дунаву (174) • Руско удаљавање од стратешког циља Србије (180)

XV

Преговори у Букурешту (191) • Потписивање мира у Букурешту (197) • Срби и Букурешки мир (203) • Муштулук из Цариграда (213) • Наполеонов напад на Русију и мисија Марка Ивелича (219) • Повлачење руске војске (227) • Хуршид-паша други пут међу Србима (235)

XVI

Претње Хуршид-паше (245) • Србија – „краљевина у царевини“ (253) • Руско деловање у Цариграду и „српска ствар“ (258) • „Ето нас на вас“ и проглас војда Карађорђа (265) • Последњи покушаји Италинског за спас Срба (270) • Карађорђева болест (274)

XVII

Смрт Хајдук Вељка или „како се држи царевина“ (285) • Војвода Молер и пад Лознице (293) • „Засавица – права касапница“ (300) • Карађорђеове сумње и идеја о сељавању Срба у Русију (307) • Слом Устанка (309) • Карађорђе напушта Србију (314) • Аустријске комбинације са Карађорђем (326)

XVIII

Проблеми са тужбама аустријских трговаца (335) • Карађорђево благо (342) • Старешине противне Карађорђу

остају у Аустрији (348) • Вожд, књаз и старешине (354) • Смрт војводе Молера и владике Никшића (358) • Карађорђе у Русији (367) • Позив Карађорђу да се врати у Србију (371)

XIX

Пресељење Срба из Бесарабије (377) • Код руског цара (382) • Недостојно Вождово писмо (387) • Одлазак Карађорђа из Петрограда (391) • Масони и Први српски устанак (398) • Масони, *Philiki Etaireia* и убиство Карађорђа (402) • Карађорђев повратак у Србију (408)

XX

Смрт војводе Карађорђа (415) • Карађорђево сахране (430) • Проклетство Карађорђевих убица (439) • Споменик војводе Карађорђа (443) • Уместо епилога (450)

Поговор	455
Литература.	465
О аутору	507

XI

Битка на Суводолу (13) • Битка код Кукутнице (17) •
Битка код Лознице (19) • Бој на Чегру (21) • Ђеле-ку-
ла (31) • Нови бој код Делиграда (35) • Мисија Рада
Вучинића код Наполеона (45)

Битка на Суводолу

Истог дана Вожд пише и војводи Гаврилу Шибалији¹ – кога у писму од 12. јула назива „благородним харамбашом“, „изабраним витезом“ и „храбрим војводом“ – брату славног Јована Шибалије који је заменио Карађорђа на мегдану² против чувеног турског јунака Туран-бега када су оба јунака и погинула.

¹ Гаврило Божов Шибалија рођен је око 1760. године. У време Првог српског устанка имао је „јаку хајдучку дружину од 40 племена“ у којој је био и његов брат Јован.

„Још за доба Првог устанка Карађорђе је обећао Гаврилу и Јовану четрнаест читлука најбоље земље у Шумадији, кад Србија буде ослобођена од Турака. Књаз Петар Карађорђевић, кад је узео круну од Обреновића, хтио је да испуни ово Карађорђево обећање. Позвао је унуке Јованове Живка и Јована да дођу код њега у Београд. Рекао им је да изаберу гдје хоће по Шумадији четрнаест читлука, јер је српска држава дужна да испуни Карађорђев завјет. Живко и Јован примили су овај лијепо дар, али под условом да се с тим сложи црногорски књаз Никола. Књаз се са овим није сложио, и они су по повратку из Србије остали да живе на Жабљаку.“ (Марко Вујачић)

² Пре Битке за Сјеницу турски јунак је изазвао на мегдан Карађорђа, који је двобој прихватио али су га српске старешине убедиле да то не чини јер његовом евентуалном погибијом може се устанак

Елем, дакле, Карађорђе препоручује Гаврилу Шибалији и његовим витезовима да покажу „јуначество старо и подигнете на оружје ваше и возбудите народ“, да се на Тари састанемо „и да се сојединимо“ да Турке истерамо и „да очистимо своје отечество, као што је и у прво време било“.

Карађорђе почетком јуна са 8.000 војника и 10 топова заузима Сјеницу, одсекавши више од сто турских глава, а у близини ће потући и Сулејман-пашу Скопљака који је дошао са ордијом да пресеке пут српском Вожду ка Херцеговини.

Пре тога Карађорђе је ослободио и Нову Варош, успоставио власт српских устаника, а потом отишао у Сјеницу одакле је намеравао да крене у сусрет Црногорцима.

Међутим, на том путу му се испречио пећки Нуман-паша, кога је морао да порази ако је мислио да настави продор ка Никшићу и Пријепољу. Карађорђе ће 7. јуна повести бој са Нуман-пашом на Сјеничкој висоравни, тачније на Суводолу, који ће трајати три сата. „Колико је число Турака било не зна се потому што их потискосмо и они дадоше плећа бежати те смо их терали до мрака. И ту је многа гибел од Турака била, која се не може пребројати и паша рањен оде безобзирно; није се могао обрнути до Пећи“, написаће Карађорђе Родофиникину извештавајући га 9. јуна 1809. године о Бици на Суводолу – „како смо Турке срећно разбили“.

У овим борбама одлучујућу улогу одиграо је војвода Вуле Илић са српском коњицом – он је, секући Турке, истодобно викао на турском: „Побегоше Турци! Побегоше Турци!“, додатно појачавајући пометњу у турској ордији. Српске снаге су пећког Нуман-пашу – који је средином маја 1809. године са 20.000 аскера кренуо на српског Вожда – успеле, дакле, да одбију код Суводола.

српскога народа довести у питање. Тако је уместо Вожда на мегдан изашао црногорски јунак Јован Шибалија.

По проценама хроничара погинуло је близу 3.000 Турака и око 70 Срба.

Нуман-паша је био принуђен, иако је имао бројнију армију, да нареди повлачење ка Новом Пазару.

Карађорђе је наставио наступање ка Црној Гори у два правца: први је ишао према Никшићу, а српске снаге овим правцем су предводили војвода Вујица Вулићевић и Чолак-Анта Симеонових;³ други је водио преко Колашина ка Васојевићима и ка селу Кукутници где је у крвавој бици погинуло 1.000 људи Сулејман-паше Скопљака и 30 Срба и Црногораца.

После Битке код Сјенице Карађорђе обавештава Родофиникина да им је у помоћ дошло 350 момака из Васојевића и „неколико Црногораца што су дошли само виђења ради“. Како су „Васојевићи попалили сва турска села до Суводола“, отворен је пут и „може се ласно проћи у Црну Гору“. Такође Вожд обавештава руског конзула да није добио одговор од црногорског митрополита те да му је опет писао „ако може доћи на Тари да се састанемо и сојединимо“.

После тих победа Карађорђе је кренуо на Нови Пазар. Освојио је варош 18. јуна, а потом опсео Турке који су се затворили у тврђаву. Како није имао довољно наоружања, а пре свега због лоших вести са Нишког фронта, повукао се ка Морави. У писму од 28. јуна Вожд са жаљењем пише Антонију Пљакићу: „Турци у самом граду осташе као у тору.“

³ Чолак-Анта Симеонових је уочи Првог српског устанка био у Београду ћурчија и имао је свој дућан. Он је 1804. године донео Карађорђу „седам товара 'тешких' пушака“. Истакавши се у борбама 1809. године постављен је за „војводу сеничког“, а две године касније, „јамачно због потребе одржавања устаничке везе са Призреном и Метохијским народним представницима“, именован је за крушевачког војводу. После слома устанка са Карађорђем је прешао у Аустрију а потом у Русију. У боју са Турцима код Остружнице изгубио је део руке па је тако и добио надимак Чолак – јер на турском тим појмом се означава неко ко је сакат у руку.

Карађорђе је у овим акцијама имао, дакле, доста успеха: извојевавши неколико победа мотивисао је Вasoјевиће да му се придруже, што је све оставило утисак у Брдима и Херцеговини – мада, очекивања су била већа.

Битка код Кукутнице

Родофиникин је и пре чегарске погибелји пренео савет руских војних команданата Карађорђу да напусте офанзивни приступ ратовању и да снаге концентришу на одбрану земље. Међутим, вели Радош Љушић, тај савет је стигао сувише касно – „иако је био свестан тежине устаничког положаја на нишком ратишту, Карађорђе је касно реаговао“. Кривећи Русе и Родофиникина за несупех, спочитавао им је: „Ви добро знате ваше обећање са стране царске да ми никада нећемо остављени бити.“

У том смислу је интонирано и писмо генералу Исајеву од 11. јуна које Вожд завршава речима: „Ако и када мислите нама помоћи, сад ходите те нам помозите и друзи да будемо.“

Две недеље касније Вожду је крајње отворено одговорио генерал Прозоровски: „Ја нигде нисам видео да је господар цар обећао да пошаље Србима руску војску; обећао вам је своје највише покровитељство и пружање могуће помоћи, коју сам ја испунио, и она ће и убудуће бити. Ја, такође, нисам обећао да Вам пошаљем војску, и говорио сам да ћете по могућству бити подржани руском војском. Сад то није могуће да се учини.“ Такође, руски генерал износи сумњу

у српске информације о броју турске војске, додајући да је „одавно запазио“ да су српски обавештајци лоши. Прозоровски саветује Карађорђу да поведе „одбрамбени рат ради заштите“ српских граница и сачека док он са руским трупама не пређе преко Дунава – „Тада ће сав ваш страх самим тим престати.“

Крајем јуна Карађорђе је стигао у Тополу и схвативши да нема ништа од руске помоћи, мења ратни план – готово све снаге повлачи ка Делиграду. Не на начин како је предлагао Младен Миловановић – да сва српска војска крене на Ниш па или да потуче Турке или да сва изгине. Вожд је издао наређења Сими Марковићу и Атанасију Чарапићу да одмах крену ка Делиграду. Миленко Стојковић је трупе којима је командовао поделио па је са половином војске наступао ка Делиграду... Војска којом је заповедао Карађорђе такође се упутила на исто одредиште, као и устаничке снаге Смедеревске и Крагујевачке нахије... Милан Обреновић је оставио само страже од Голије, преко Јавора, Златибора, Шаргана... утаборивши се у Царевом пољу.

Карађорђев одлазак је покушао да искористи Сулејман-паша Скопљак организујући противудар па се код Кукутнице неколико пута током јула сукобљава са српском војском којом је командовао Милош Обреновић.

Код Кукутнице Обреновић је поразио Скопљака као и на Расници...

Сулејман-паша Скопљак се потом повлачи.

Каже народна песма *Бој на Кукућници*:

*Ту се рани њаша Сулемане
У десницу у бијелу руку,
Из њибоше Босанске сѝахије
И Мосѝарске на ѝласу делије.*

Битка код Лознице

За разлику од других фронтава, указаће Владимир Стојанчевић, ратовање „на Дрини трајало је најдуже, на веома широком пространству и са интензитетом борби које су надмашивале борбе под Нишом и на Тимоку“. Поп Лука Лазаревић и Стојан Чупић су прешавши Дрину дигли логор код Бијељине, док је Кара Марко Васић кренуо на Сребреницу, опколивши је. На том јужном потезу босанског војишта 1809. године српски устаници су у априлу натерали Турке да се повуку спаливши им имања и куће. Међутим, већ у мају Турци су приморали Србе да се врате. Са српским борцима се из Босне повукао тада и славни песник и гуслар Филип Вишњић („Ви за пушке, а ја ћу за гусле“), који је био присутан када су јула 1809. године Турци напали Лозницу. У нападу на Лозницу, турску ордију која је бројала око 50.000 војника предводили су маглајски паша Ибрахим, сребренички Хасан и зворнички Али-паша Видајић. Браниоци су били Антоније Богићевић, војвода лознички, Милош Поцерац и коњички капетан Милосав Бакал.

Када су браниоци Лознице увидели да неће моћи да одбране поверене им положаје, затражили су помоћ од

Симе Марковића, Стојана Чупића, Симе Катића, Луке Лазаревића.

Помоћ је стигла 28. јула, када је и дошло до одсудне борбе. Била је то велика српска победа. Турци су потучени и протерани преко Дрине. Српски устаници су продрли до Бијељине и Јање.

Те године у мају, на северном дринском бојишту, збио се и гласовити мегдан између војводе Поцерске кнежине Шабачке нахије Милоша Стојићевића Поцераца и Мула-Мехмеда (Меха) Оругџића – старешине турских оклопника – на Попову код Бијељине, што је описао Филип Вишњић:

*Весели се њод Цером Поцџрје!
 Којено си њн'јездо соколово:
 Кад Србину буде за невољу,
 У њебе се њо соко излеже,
 Те Србину буде у њомоћи.
 [...]
 Весели се, Поцџрац Милошу!
 десна њи се њосвеѡила рука!
 која знаде њоѡубиѡи Меха,
 свим Турѡима раброѡ њоѡлавара,
 а Србима свима дуѡманина.
 Весели се, Поцџрац Милошу!
 дуѡ њи се име сѡомињало:
 докле ѡекло сунѡа и мјесеѡа!*

Бој на Чегру

Ситуација на фронту око Ниша била је веома компликована јер, поред осталог, главнокомандујући Милоје Петровић Трнавац није био дорастао ситуацији. Са његовим именовањем се није слагао Петар Добрњац,⁴ проверени јунак и устанички командант. Говорио је за Милоја да се по заузимању Београда више истакао у пљачкању турских кућа него јунаштвом.

Шта се у ствари десило?

По сведочењу Вука Стефановића Караџића, ускраћивање команде Петру Добрњцу било је последица једног његовог тешког прекршаја: „У почетку год. 1807. кад Петар Ичко с кнезом Милићем из Ћићевца, са Живком Параћинцем и с Кара-Ђорђијевим писаром, Стефаном Јефтићем,

⁴ Трнавчево наименовање било је примљено са негодовањем и од старшина и од обичних устаника. Ова погрешка Совјета видеће се у драматичном облику управо на Чегру.

Добрњац је био веома истрајан у својим ставовима, да не кажемо да је био тврдоглав. Остала је упамћена реченица војда Карађорђа којом је он описао Добрњца: „Којекуде, говорити, а мом к..., а Петру Добрњцу, све је једно!“

с Турскијем посланицима пође из Цариграда у Србију и дошавши у Делиград разумије, да су Срби Београдскога пашу убили и све Биограђане побили и опљачкали, онда он остане са свијем Турцима у Параћин код Петра Добрњца, а Стефана Јефтића пошаље Кара-Ђорђију да пита хоће ли се ови Турци пустити у Биоград или ће се вратити натраг. Али Петар, који је и казао да Турци остану овдје, не чекајући Кара-Ђорђијева одговора све ове Турке (којих је са слугама било 12) изведе иза Параћина па побије и опљачка, а кад му потом Кара-Ђорђије, договоривши се са осталијем старешинама, пише да Турке пошаље у Биоград, одговори му да их је он послао по рибу у Видин (а послије се изговарао да их је побио зато што су Кара-Ђорђије и Младен с осталијем поглавицама из Шумадије Турке у Биограду побили и опленили без њега).“

Слично томе пише други савременик, Лазар Арсенијевић Баталака, који пак тврди да је Добрњац ове Турке посекао и опљачкао под руским утицајем. С обзиром на то да је преписка између Карађорђа и нишког паше око доласка турских посланика ишла управо преко војводе Петра Добрњца, он је о преписци српског Вожда и турског паше обавестио руског конзула у Србији Родофиникина. Страхујући да би Карађорђе могао евентуално да са Турцима склопи сепаратни мир који не би био у интересу руске империје, Родофиникин „намигне“ иначе проруски оријентисаном Добрњцу да „потуче“ турске емисаре.

Добрњац онда целу турску депутацију од 12 људи, на челу са Узур-бегом, уз помоћ Стевана Синђелића,⁵ који је био на

⁵ Лазар Арсенијевић Баталака пише о још једном случају који је у становитој вези са убиством турског изасланства. Наиме, како је већ речено, главнокомандујући на Делиграду био је војвода Петар Добрњац, под чијом је командом био и Стеван Синђелић. Тада је немали број аустријских официра пребегао српским устаницима. Историја је запамтила двојицу, једног по презимену другог

Делиграду, посече и опљачка. Добрњац у договору са Родофиникином обавести Карађорђа да су то учинили хајдуци.

У историографији се углавном прихвата Вукова верзија догађаја.

Када је Карађорђе сазнао за поступак Петра Добрњаца према турским посланицима, добио је добар повод да Добрњаца не постави за главног команданта Јужног фронта – већ да команду повери Милоју Петровићу. Верује се да је Карађорђе ову одлуку донео под утицајем Младена Миловановића као председника Совјета. По неким писцима мемоара, велики ратни плен који се очекивао са освајањем Ниша навео је Карађорђа да за главног команданта постави Милоја Петровића, плашећи се да Добрњац не дође до плена.

по имену: Поповића и Гаврила. Када су приступили устаницима, Добрњац их је послао Синђелићу на Делиград да тамо обучавају српске устанике. Када би био одсутан, Синђелић им је препуштао команду. Наиме, Синђелић је знао да оде у родну Ресаву и тамошњи српски живаљ тера да кулучи на његовим имањима, а био је склон и да се непримерено односи према женама чији су мужеви или браћа били на егзерциру управо код њега на Делиграду. Међутим, они су брзо за то сазнавали, а с обзиром и на чињеницу да су већ месецима били одвојени од кућа – Ресавци су ступили у отворену побуну. Затражили су од Поповића и Гаврила, који су једини били писмени, да у њихово име напишу тужбу Карађорђу против Синђелића. Иако се то овој двојници није допало, изашли су у сусрет ресавским устаницима. Добивши тужбу, Карађорђе одређује Младена Миловановића да оде у Делиград и испита случај. Синђелић се такође обраћа своме побратиму Младену и каже да су то све измислили официри који су писали писмо јер, како каже Синђелић, они у договору са Турцима раде на паду Делиграда. По доласку у Делиград Младен Миловановић је устанике Ресавце пустио на одсуство, а официре Поповића и Гаврила затворио. Након тога их је побио и везане за крушке обесио. Тако је Младен Миловановић стицајем околности противнику Добрњцу помогао да заташка ову аферу с турским посланицима.

Колико је ова Вождова одлука била неочекивана белодано говори чињеница да при поласку Трнавчевом из Београда ка Делиграду устаници ни народ нису били обавештени о њој да се не би побунили.

Њих двојица су имали опречне погледе на то шта би требало радити и које операције извршавати. Уз то је била још и неповољна чињеница што је Дунав толико нашоа па се од Руса није могла очекивати помоћ. „Стари руски командант Дунавске армије кнез Прозоровски, због неуспеха при вршењу напада на Ђурђево (24. марта) и Браилу (19/20. априла), био је клонуо духом, па није смео да пређе преко Дунава и да нападне турску војску, како му је непрекидно из Петрограда цар препоручивао; изговарао се на велику воду и Аустрију, а то је учинило те је српска војска остала усамљена у овом нападном рату.“ (Јован Мишковић) Стога је велики везир Кур Јусуф Зијаудин-паша (1809–1811) на Нишки фронт могао да пошаље много више војске.

Турци су под командом румелијског беглербега, изузетног Ахмед Хуршид-паше потукли Србе на Чегру, 31. маја 1809. године. Међутим, победи османлијског оружја је поред способног Хуршид-паше кумовала доброно и српска неслога.

За односе између Милоја Петровића и Петра Добрњаца⁶ нетрпељивост је блага реч. Добрњац отворено није признавао старешинство Милоју, који је имао моћну заштиту у Младену Миловановићу. Међутим, осокољен подршком побратима Младена, Милоје је почео да унижава Добрњаца уместо да са њим сарађује и договара се, што му је Карађорђе препоручио.

„Петар пак, уздајући се у своје пријатеље и једномисленике и опомињући се својих заслуга, није хтио Милоју да

⁶ Слично је било и на дринском војишту између Јакова Ненадовића и Симе Марковића.

се покори, него му јавно показивао да га не признаје за свога старјешину. Тако се и остале све мање старјешине, које су се ондје биле скупиле, подијеле на двоје: једни постану Милојевци, а други Петровци. “ (Вук Стефановић Караџић) „Од велике штете било је присуство обеју фракција“, казаће Леополд фон Ранке.

Милоје Петровић Трнавац је кренуо од Делиграда 15. априла према Нишу и на Чегар стигао око седам дана касније, тачније 21. априла. Верује се да гарнизон у Нишу није бројао више од 3.000 Турака. Српска војска је била бројнија а и мотивисанија, тако да нису случајно нишки Турци пре 15. априла послали у Пирот своје породице и вредности. Срби су то знали и Хајдук Вељко је нападао Турке на путу Ниш–Пирот.

Међутим, због поменуте ситуације са водостајем Дунава, Турци су на нишко ратиште упутили 20.000 људи, а ордија од 10.000 Турака упућена је паши у Видин.

Нишку групацију предводили су приштински Молук-паша, лесковачки Каси-паша, врањански Шор Ахмед-паша и пријатељ злогласног Алије Гушанца, нима-ло мање суров, Карафејза.

На основу једног аустријског извештаја утврђено је да је Милоје Петровић од једног нишког Србина добио обавештење да ће га Турци напасти, али он тој вести није поверовао већ је гласника везао и бацио у зиндан.

На жалост Срба, вест је била тачна.

По неким сведочењима, приликом договора српских старешина да ли да се на Ниш удара одмах или да се сачека, Милоје Петровић, као главни командант, предлагао је „да се на Ниш удари одмах јер у Нишу нема довољно турске војске а шанчеви су забатаљени, док је страх оживео међу Турцима“. Међутим, Петар Добрњац није био за напад на Ниш с обзиром на то да „Турци имају много топова, те ће нам досадити“. Милован Кукић, Добрњчев буљукбаша,

тврдио је обрнуто, те по његовом сведочењу, Добрњац и Хајдук Вељко тражили су да се Ниш одмах нападне док се Турци нису умножили, „али други не дадоше“.⁷

Но битно је било то да је међу старешинама било стратешког неслагања које ће се наставити и приликом подизања шанчева. Када је Стеван Синђелић кренуо да копа шанац на најистуренијем чегарском положају, томе се успротивио Милоје Петровић. Око тога ко ће „на брду Чегар да гради шанац, инатили су се три дана“. (Илија Ћоса)

Првих дана маја већ је било мање српске војске него Турака. Такође, услед честих чарки са турским ордијама трошено је доста барута и олова, муниције.

У писму из Каменице Милоје Петровић Трнавац подсећа Совјет да је већ три пута тражио да му џебане и људи пошаљу, али „до данас нити одговора од вас неимам, а камоли да сте ми џебане и војску послали. Зато ако мислите у животу сачувати и ову сиротињу не изгубити шаљите хитно џебану и војску јер ће нас“, каже Трнавац, „Турци умуасерити [опколити] до неколико дана. Шаљите помоћ докле пут нам Турци нису пресекли, тако, да нити писмо можемо вам послати“. Такође, Трнавац сугерише Совјету да о овом проблему известе Родофиникина и генерала Прозоровског – „зашто овамо оживе Турчин са сви страна, као лист на гори, и сваки дан долази у Ниш војска“, обавештавајући истовремено да су видински Турци кренули на Тимок да харају недужни живаљ и да је тамо послао Хајдук Вељка „на сретеније Турака“.

Тада ће Петар Добрњац подићи своје трупе и са два велика топа придружити се Хајдук Вељку Петровићу.

⁷ „Без обзира на, неутврђену, контроверзу да ли је Добрњац, или Милоје, у почетној фази операција, био за непосредан напад на нишку тврђаву, она се за тако кратко време није могла заузети.“ (Владимир Стојанчевић)

Како вели Владимир Стојанчевић, „било је то у време када су арнаутске паше из косовских санџака и из Лесковца дошле у нишку околину, а да је Исмаил-бег из Сереза био на путу за Ниш са око 18.000 војника – управо колико је бројао цео српски корпус према Нишу“.

О овим догађајима Трнавац и Добрњац 2. јуна заједно из Делиграда пишу Родофиникину обавештавајући га у каквом тешком положају се налазе, те да су сазнали од ухода да су Турци одлучили да сви сложено крену на Србе и да „нас обколе и да бију топом и кумбарама“, а коњаници „да ударе по наијама да робе и плењу до Дунава“. Они извештавају руског конзула да очекују да ће Турци до сутра доћи и да се они припремају и утврђују за напад, али да су један део војске оставили на пољу уколико би их Турци „обколили да споља ударе на Турке“ или уколико турска ордија крене „у наију“ да је на њу пошаљу.

Они очајнички Родофиникина моле за помоћ јер је српски живаљ изложен великој опасности од турског зулума.

Током дејстава на Каменици уочи одлучујуће битке, руско напредовање је било заустављено, а план руске армије да заузме градове на десној обали Дунава није уродио плодом. Генерал Прозоровски пише Совјету: „Док дознам праве намере Тесарије [Аустрије] против нас, ја ћу међутим спрематти мост преко Дунава и док пређем одмах ћу вам о томе јавити. Што се тиче шиљања руске војске пут Ниша, то сад нисам у стању учинити, али да Вам се помогне намислио сам дати вам ђенерала Исајева са приличним одељењем; али док се то оствари, треба за то неколико времена.“

Како сведочи помињани Илија Ћоса, Срби су припремили шест шанчева, „од којих први начинисмо на Чегру с ове стране Нишаве“, у коме је био војвода ресавски Стеван Синђелић, Ђорђе Крагић, родом из Корица, из алексиначког округа, и Цветко Поповић из Горњег Матејевца, „наије

нишевачке“. Други шанац је ископан јужно од Горњег Матејевца, на месту званом Ћопин гроб, у коме је био Петар Добрњац а повремено Хајдук Вељко. У трећем шанцу на месту Попадика, изнад Матејевца, западно од села Каменице, био је Илија Барјактаровић. У четвртном шанцу у самој Каменици био је смештен „главни командант целе ове српске силе, с наиским четама, комором и џебаном“. Млавски војвода Пауљ Матејић – са 2.000 пешадинаца као резервом – био је у петом шанцу изнад Каменице, испод Теменог врха. Шести шанац је био изграђен у Доњем Матејевцу и у њему су били Милојеви бећари.

Други дан по одласку Добрњца Турци су напали најистуренији шанац на Чегру и Стевана Синђелића.

Турски командант се љутито одбратио својим трупама: „Није ли срамно видети да 70.000 Турака не могу ништа противу 2.000 неверника?“ Запретио је војсци да уколико не заузму шанац да ће им одрубити главе.

„Изађоше, веле, коњици турски прво све на белим, па за њима на зеленим, па на алатастим, па доратастим, па најпосле на црним коњима. Па пошто сврше дову (молитву), избацише два топа, па се почну лагано од Ниша приближавати к шанцу на Чегру.“ (Константин Ненадовић)

Нападајући шанац на Чегру, приштински Малић-паша гонио је пред собом Арнауте вичући: „Удрите, бре, не срамотите се за кашику крви!“

У четвртном нападу успели су Турци да упадну у српски шанац испуњен мртвим српским устаницима из претходних јуриша. Започео је митски бој голим ножевима, прса у прса.

„Турци свом силином ударе на ресавски шанац. Војници из других шанчева хтели су да иду Ресавцима у помоћ, али Милоје је наредио да се нико није макао, него сваки да чува свој шанац. Једни су Турци падали а други су преко њих ишли напред, и тако кад се шанац испуни мртвима,

живи преко њих навале на шанац и стану се са Србима бити пушкама, сабљама и ножевима и чупати се за вратове. Кад кнез Стеван виде да Турци овладаше, он из пиштоља запали џебану и отиде у вјетар са многим Србима и Турцима који су око њега били. И тако изгину ови Ресавци, око 3.000 људи, само сеиз Синђелићев остане у животу и дошавши међу Србе исприча им како је било на Чегру.“ (Вук Стефановић Караџић)

Синђелић се полакомио да постане командант у Нишу, па се зато и истакао на Чегру, говорио је Милоје. Тако су и остале старешине биле принуђене да немо посматрају шта се дешава са Синђелићем и његовим Ресавцима.

Једини који се усудио да помогне Синђелићу био је Пауљ Матејић, Влах из Мелнице. Искочио је из свог шанца са својим момцима, али је на несрећу касно стигао. После великих губитака био је принуђен да се врати у свој шанац.

„Синђелић је тога дана био змај а не човек: куд он није доспевао за један једини часак: све је видео, свуд је трчао, сваком помагао, па кад већ виде да Турци мртвим лешевима испунише ровове око шанца и преко тих мртвих живи стадоше ускакати у шанац и тући се кундачки и гушати са Србима, он онда отвори капију на шанцу и рече својима:

– Спасавајте се, браћо, ко хоће и може!

А сам оде на средину свога шанца где му је стајала џебана. Извади пиштољ иза појаса, потпраши га понова, па стаде разгледати шта окол бива. Срби су били пометени у свим шанчевима: око Стевана су се гушали и падали, мртви и рањени и Срби и Турци. Стеван погледа још једном на лепо Ниш, погледа у небо, спусти очи на оно својих јуначких другова који се још очајнички бораху око њега, и кад врази са свих страна густим гомилама приступише к њему – Синђелић свој пиштољ скреса у џебану.“ (Милан Милићевић)

У боју на Каменици погинуло је око три хиљаде Срба. Број преживелих не прелази десетак људи. Зна се поуздано

да су претекла двојица устаника из Алексиначке нахије: Милоје Ђук из Ђићевца са седам рана и Дача из Дреновца са дванаест рана... Вук Караџић бележи, како је поменуто, да је једини преживели био Петко, сеиз Стевана Синђелића „младо и врло црномањасто момче, узјаше на кнежева ата и, умјешавши се међу Турке, који су мислили да је циганче и сеиз каквог турског поглавице, остане у животу и, дошавши међу Србе, каже како је било“.

После догађаја у Синђелићевом шанцу, Милоје Трнавац, главнокомандујући, први је напустио свој шанац. „Петар [Добрњац] се управо вратио са неког обиласка војске када се све било одиграло; рекао је својим људима: спасавајте што можете и распустио их.“ (Леополд Ранке)

Следиле су га и остале војводе.

Ђеле-кула

Да би застрашио Србе, Ахмед Хуршид-паша је после боја на Чегру наредио да се сакупе главе изгинулих Срба и изградио – „гроб ваздушни“ – кулу у чије су зидове Турци узидали лобање српских устаника⁸ – „тако да средина куле буде

⁸ На месту погибије Стевана Синђелића и његових бораца подигнут је 21. јуна 1878. године – након ослобођења Ниша од Турака – скроман споменик с натписом: „Војводи Стевану Синђелићу и његовим неумрлим борцима који овде славно изгибоше 19. маја 1809. године нападајући Ниш.“

Обележје достојније велике трагедије и још већег чина – у облику куле, симбола српског војног логора – дигнуто је 1. јуна 1927. године на 118. годишњицу од Битке на Чегру. Освећењу споменика – „грађен по плану инжењера г. Дјупона, Руса [...] изграђен од бетона и црвених цигаља и чини четвртасту кулу која скрива стари споменик“ – присуствовао је и краљ Александар Карађорђевић. „Над засвођеним улазом у унутрашњости споменика металним старим српским словима исписано је: 'Слава бесмртном војводи Стевану Синђелићу и његовим друговима палим овде за Отацбину 19. маја 1809. г.'“ (*Политика*, 2. јун 1927)

Први споменик је, дакле, смештен у ниши новог и изнад њега је 1928. године постављено бронзано попрсје Стевана Синђелића, рад вајара Славка Милетића.

једноставна, од камена и креча, а главе српских војника да се окрену у поље и узиђају споља“. Кула ће добити име Ђеле-кула (*kelle kulesi* – кула од лобања).

Ахмед Хуршид-паша је преко телала слао поруку да ће за сваку српску одсечену главу дати 25 гроша. Све прикупљене главе су нишке ћурчије⁹ по наредби нишког паше морале да одеру, како би коже, образине, испуњене памуком слао у Цариград да посведоче о величини српске погибиије.

Потом је Хуршид-паша издао наредбу да се приведу зидари који ће подићи кулу у чије ће фасаде бити узидане лобање изгнутих српских устаника.

Забележено је да је један стари нишки ћурчија сам одрао 1.672 српске главе.

„Када је драо главе, прича тај исти ћурчија, долазиле су му тајно жене и деца из околних села, не би ли познали и целивали главе својих милих и драгих који су им тада изгнули.“

Француски песник и политичар Алфонс ла Мартин (1790–1869) августа 1833. године приликом повратка из Јерусалима прошао је и кроз Ниш. Видевши Ђеле-кулу, био је импресиониран и узбуђен. У свом *Пућу на Источ* је забележио: „Стаза ме је к њој водила; ја јој приђем ближе и давши једном турском детету што је ишло са мном свога коња да га придржи, седох у хлад од куле да мало отпочинем. Тек што сам сео, кад подигавши очи на споменик у чијем сам хладу био, видех да су његови зидови, за које ми се учинило да су од мрамора или од белог камена, начињени од правилних слојева људских лобања. Те лобање и та човјечија лица, огуљена и побелела од кише и

⁹ Ђурчија је мајстор који израђује кожне прслукe од јагњеће или овчије коже са ошишаним крзном на унутрашњој страни. Такав прслук се зове ћурак.

сунца; може бити петнаест до двадесет хиљада; облепљена са мало малтера, образовала су потпуно славолук који ме је заклањао од сунца; на некима је још заостала коса и лепрша се на ветру као лишај или маховина; јак и свеж поветарац дувао је с планина и продирући у многобројне шупљине глава, лица и лобања, изазивао у њима жалостиво и тужно звиждање. Никог није било да ми објасни тај дивљачки споменик [...] Више турских коњаника који су дошли из Ниша да ме допрате у варош, рекоше ми да су то главе 15.000 Срба које је поубијао паша у последњем српском устанку [...] Ја поздравих оком и срцем остатке тих јуначких људи, чије су одсечене главе постале камен темељац њихове отаџбине. Србија у коју ћемо да ступимо, сада је слободна и песма слободе и славе одјекивала је у кули Срба који су умирали за своју земљу. Ускоро ће и Ниш бити њихов. Нека сачувају овај споменик: он ће научити њихову децу шта вреди независност једног народа, показујући им по коју су је цену њихови очеви откупили.“ Ламартин, који је 1832. године ово писао, навео је да је било у кули 15.000 узиданих српских лобања.

Када је Феликс Каниц (1829–1904), аустроугарски путописац, непуне три деценије касније, 1860. године, обишао Теле-кулу нашао је само 1.024 узидане лобање.

Када је српска војска повратила Ниш 1877. године, у кули их је било још мање.

Милан Ђ. Милићевић је навео у својој *Краљевини Србији* (1884) да на кули има 56 редова а у сваком реду по 17 лобања – дакле 952 главе: „Њих се пожуреше повадити кратковиди родољуби који тим светитељским костима жељаху украсити своје писаће столове или своје библиотеке!“

Исте године када су Срби освојили Ниш, на Чегру где је био Синђелићев шанац подигли су Синђелићу и чегарским јунацима омањи споменик од гранита с натписом:

ВОЈВОДИ СТЕВАНУ СИНЂЕЛИЋУ

И њејовим неумрлим Јунацима, славно њалим овде

19. маја 1809.

најагајући Ниш

С друге стране споменика уклесано је:

КЊАЗ МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV

и

њејова храбра војска њокајаше их, 28. декембра 1877,

Освојивши Ниш

Пре временских непогода и људске небриге Ћеле-кулу је хтео да сруши Митад-паша,¹⁰ који је 1861. године постављен за везира Нишког вилајета, где је остао до 1866. године. Када је дошао у Ниш, „саблажњавао га је тај споменик турскога варварства и хтео га је уништити“, али се то није десило јер су се нишки Турци жалили султану тражећи да она остане као опомена Србима уколико помисле поново да дижу устанак. Али Ниш је дефинитивно ослобођен од Турака 11. јануара 1878. године, а Ћеле-кула је остала симболом српског херојства и жеље за слободом.

¹⁰ Два пута је био велики везир: први пут од 31. јула 1872. до 19. октобра 1872. и други пут од 19. децембра 1876. до 5. фебруара 1877. године. Митад-паша је последњи велики везир који је погубљен.

„Митад је тежио да Турску преустроји на европску, да изједначи хришћане с Турцима, да тијем Европи одузме разлог да се ради хришћана мијеша у унутрашње послове турске“, казао је црногорски књаз Никола I Петровић Његош (1841–1921) за овог турског великодостојника.

Нови бој код Делиграда

Елем, сви српски устаници су кренули ка Делиграду. Оне, који су почели из свих осталих шанчева одступати, турска коњица је гонила пуна четири часа секући, а великим делом пробадајући копљима, док је оне који су бежали по шумама сатирала турска пешадија. Османлије су задобиле велики плен – више од триста кола, седам великих топова и много оружја однели су у Ниш.

Карађорђе 9. маја обавештава Антонија Пљакића, који је предводио српску војску код Пријепоља, да је заузео Сјеницу и да ће кренути ка Пазару: „Данас јесмо полак Турака из града сасвим испратили на ћабу да више не дођу. А ово друго што је остало сутра ћу послати куда било, и после тога оставићу пола војске, која ће поћи право ка Лиму а једну овде да град чува у Сеници, а ја ћу с полак војске право тамо поћи и с пола топова на Пазар.“

Карађорђе је остао још два дана у Сјеници, а 14. маја из Чачка јавља Пљакићу да иде у Београд јер је добио писмо до Родофиникина.

По доласку у Београд Карађорђе у подужем писму јавља генералу Прозоровском 20. маја 1809. године, о плановима